https://gospodarkainnowacje.pl

GOSPODARKA I INNOWACJE

LABORATORIUM WIEDZY Artur Borcuch

Volume: 60 | 2025

Economy and Innovation
ISSN: 2545-0573

For more information contact: editor@gospodarkainnowacje.pl

TURLI TIZIMLI TILLARDA ETIKET LEKSIKASINING CHOG'ISHTIRMA TADQIQI (INGLIZ, NEMIS, O'ZBEK TILLARI MISOLIDA)

Go‘zal Kabulova
Termiz davlat pedagogika universiteti “Fakultetlaro chet tili” kafedrasi o‘qituvchisi
gavhar.salomova@mail.ru

ARTICLEINFO.

Kalit so’zlar: Nutq etiketi; tushuncha; nutq etiketi hodisasining chegaralari; ingliz nutq etiketi; o’zbek nutq etiketi; darajalar; uslub; normalar; muloqot qoidalari.

Annotatsiya

Maqolada turli tizimli tillarda etiket leksikasining chog'ishtirma tadqiqi tushunchasini aniqlash va uning chegaralari ingliz va o’zbek tillarida tahlil qilinadi. Ushbu muammoni tushunchaning tezaurus maydonini tahlil qilish va ingliz va o’zbek tillaridagi nutq etiketi hodisasining chegaralarini belgilovchi xususiyatlar va uslublarni aniqlash orqali hal qilishga harakat qilgan.

http://www.gospodarkainnowacje.pl/ © 2025 LWAB.

O’zbek tilida esa "men unutdim" degan ifoda ham musiqiy va tonallikning nozik farqlariga ega bo’ladi: kundalik uslubda aytilgan bo’lsa, bu suhbatdoshda noaniq taassurot qoldiradi va masalani tushunishga to’laqonli tayyor emasligini ifoda etadi. "Men unutdim" degan so’zga "Kechirasiz" so’zini qo’shish esa, suhbatdoshga rasmiy uslubni va rasmiy muloyimlikni ko’rsatadi, ammo bu holatda so’zlovchi sababni tushunishga imkoniyat yaratmaydi. Boshqa tomondan, sinonim "Kechirasiz, xotiram pand berdi" ifodasi muloqotni biroz yumshatadi, lekin bu faqat kichik muammoni tushuntirishda foydali bo’lishi mumkin. Bu yerda ko’rsatilgan misollar tilning qanday qilib rasmiy va norasmiy usullar yordamida suhbatdoshga bo’lgan hurmatni yoki uning bilan boǵliq munosabatni aks ettirishi mumkinligini, har bir tilning o’ziga xos madaniy va ijtimoiy kontekstlarga qanday moslashishini tasvirlaydi.

Leksik-grammatik daraja, argumentning ma’nosini kuchaytirib, grammatik tuzilmalarning o’ziga xosligini yaxshiroq tushunishga imkon yaratadi va turli vaziyatlarda bir xil fikrni ifodalash uchun turli tildagi tuzilmalarni qo’llashni belgilaydi; masalan, ingliz tilida "You have been economical with the facts" (Siz haqiqatni ancha kamaytirib aytdingiz) iborasi "You are deceitful and dishonest”. (Siz yolǵonchi va firibgar ekansiz) degan ifodadan ko’ra muloyimroq bo’lib, fikrni yanada ehtiyotkorroq yetkazadi. Shuningdek, "That’s a rather strange story, wouldn’t you agree?" (Bu juda ǵayrioddiy hikoya, shunday emasmi?) iborasi, odatdagi "siz yolǵon aytayapsiz" degan to’ǵridan-to’ǵri tanqidga qarshi ishlatiladi. O’zbek tilida esa, shunga o’xshash vaziyatda, yaqin va ishonchli munosabatlar o’rtasida "Bu yolǵon" degan to’ǵridan-to’ǵri ayblov eng maqbul bo’lib, xato qilgan odamning vijdoniga murojaat qilishni nazarda tutadi. Stilistika va xulq-atvor darajasi, ingliz tilidagi rasmiy etiketning an’anaviy chegaralarini ko’rsatadi. Masalan, mojaro holatida, aybni o’ziga yuklab, "Oh! Of course, it’s my fault" (Ha, albatta, bu mening xatoim) degan ibora ayblovni o’z zimmasiga olish uchun ishlatiladi, bu esa suhbatdoshingizni o’z aybini tan olishga undaydi. O’zbek tilidagi etiketda ham shunday holat bo’lishi mumkin, ammo u yanada kengroq va turli xil kontekstlarda namoyon bo’lishi mumkin. "Albatta, men ham har doim shunday qilaman" kabi iboralar odatda muloyim va norasmiy tarzda ishlatiladi. Bunday iboralar, odamni biror ayblovni yoki fikrni rad etishga, shuningdek, boshqa

Copyright © 2025 All rights reserved International Journal for Gospodarka i Innowacje This work licensed under a Creative Commons Attribution 4.0

odamning fikrini qayta ko’rib chiqishga undaydi. Bu kabi iboralar suhbatda o’zgalar bilan yaqinroq va samimiy munosabatda bo’lish uchun ishlatiladi. Odatda, bu uslub o’zaro tushunishni ta’minlash uchun qulaydir va rasmiy bo’lmagan munosabatlarda ko’proq qo’llaniladi.

Rasmiy uslubda esa, bunday fikrni ifodalashda farq bor. Rasmiy muhokama yoki xat yozishda, odamning ismi va unvoni bilan murojaat qilish ko’proq qo’llaniladi, chunki bu suhbatni rasmiy va ehtiyotkorona qilishga yordam beradi. Masalan, "Janob/Janobalar, sizning aytganingizni qayta ko’rib chiqishni iltimos qilaman" yoki "Iltimos, bu masalani yana bir bor ko’rib chiqing" kabi iboralar rasmiy uslubda ishlatiladi. Bu holatda, odamni qayta o’ylashga undash va tushuntirishni so’rash yanada aniq va ehtiyotkorona tarzda amalga oshiriladi, chunki rasmiy muhitda odatda mehribonlik va ehtiyotkorlik ustuvor hisoblanadi. Kundalik uslubda bunday fikrni ifodalash ko’proq shaxsiy va samimiy bo’lishga, rasmiy uslubda esa aniq va professional ravishda murojaat qilishga urǵu beriladi. Shu bilan birga, rasmiy muhitda murojaatni ehtiyotkorlik bilan ishlatish, maqsadni aniq va hurmat bilan ifodalash zarurdir. Bundan tashqari, orfografik, fonetik va intonatsion komponentlar ham til va muloqotda odatdagi normani tashkil etadi, bu esa tildagi va muloyimlikda an’anaviy normalarni talab etadi.

Shuni ta’kidlash kerakki, ingliz va o’zbek tillarida nutq etiketining chegaralari o’ziga xos stilistik xususiyatlar bilan ham belgilangan bo’lib, ular odatda rasmiy, oddiy/kundalik va neytral uslubda ifodalanadi. Bu har bir tilning o’ziga xos va madaniy an’analariga asoslangan meyorlarini ko’rsatadi. Masalan, "Soat necha bo’ldi?" degan savol stilistik chegaralar doirasida quyidagicha ifodalanadi: Familiar uslub (oilaviy yoki yaqin do’stlar bilan suhbat): ingliz tilida "What time is it?" yoki o’zbek tilida " Soat necha bo’ldi?" degan iboralar qo’llaniladi. Bu holatda savol o’ta oddiy va odatdagi muloqotga to’ǵri keladi. Neytral uslub (tanish bo’lmagan yoki kam tanish odam bilan): ingliz tilida "Excuse me, could you tell me the time, please?" degan so’rovdan foydalaniladi, o’zbek tilida esa “Soat necha bo’lganini aytib yubora olasizmi?) degan ibora ishlatiladi, bu savol vaqtni so’rashni bildiradi va muloyim tarzda vaqtni aytishni kutadi. Agar bu savolni ingliz tilidagi tarzda - "Soatingiz bormi?" - " Ha, bor” deb javob bersa, bu kontekstni e’tiborga olmagan holda, o’ta odobsizlik bo’lib, o’zbek tili muloqotida noto’ǵri deb hisoblanadi. Rasmiy uslub (ish joylarida, biznes aloqalarida, davlat idoralarida va boshqalar): bu savol nomaqbul hisoblanadi, faqat yuqori lavozimdagi shaxs ishchilariga vaqtni tekshirishni so’raganda qo’llanishi mumkin (Ubina, Narmuxametova, 2019). O’zbek tilida esa bu savol ruxsat etilgan bo’lib, rasmiy va muloyim tarzda "Soat necha bo’lganini aytib yuboring, iltimos?" qabilida so’raladi. Bu yerda har bir tilning o’ziga xos chegaralari, kontekstual holatga qarab, turli xil stilistik darajalarda qanday javoblar berilishi mumkinligini ko’rsatadi.

Shunday qilib, ingliz va o’zbek tillarida nutq etiketi hodisasining chegaralari umumiy jihatlarga, ya’ni turli vaziyatlarda nutqning keng tarqalgan darajalari va stilistik shakllanishini belgilovchi jihatlarga bo’ysunadi, shuningdek, har bir tilning o’ziga xos xususiyatlariga, ya’ni bir xil tuzilmaning (o’zbekcha nutq etiketi) tonal va intonatsion xususiyatlariga ham ega. Bu faktorlar turli vaziyatlarda qo’llaniladigan bir xil iboralar va ifodalarning qanday ishlatilishiga ta’sir ko’rsatadi. Ingliz tilida nutq etiketi hodisasining chegaralari rasmiy munosabatlar darajasida yosh, jins, shaxsiy afzalliklar va boshqa omillar tomonidan boshqarilmaydi, balki ular ijtimoiy status, kommunikatorda lavozim kabi imperativlarga bo’ysunadi. O’zbek tilida esa bu hodisaning chegaralari ba’zan biroz o’zgarishi mumkin. Neytral darajada nutq etiketi amal qilayotganda, tanish bo’lmaslik va tilning barcha an’anaviy me’yorlari va qoidalariga rioya qilish ahamiyatlidir. Familiar (yaqin) darajadagi nutq esa shaxsiy va yaqinroq aloqalarga ruxsat beradi, masalan, ingliz tilida "Darling" ("Azizam") o’rniga "Madame" ("Xonim") degan so’z ishlatilishi mumkin, shuningdek, "Mom", "Dad", "Pappy" va boshqalar ham ishlatiladi. O’zbek tilida esa bu darajalar yanada kengroq bo’lib, bu, asosan, qo’shimchalar orqali “Oyijon, dadjon” kabi so’z va so’z yasash imkoniyatlari bilan izohlanadi, bu esa his-tuyǵularni ifodalash va turli xil ma’no nuanslarini yaratishga imkon beradi. Ingliz tilida nutq etiketi hodisasining chegaralariga xos bo’lgan xususiyatlardan biri – to’ǵridan-to’ǵri fikrlarni va o’z fikrini ochiq bayon etishni inkor qilish (masalan, "I’m afraid, I can’t agree with you" – "Afsuski, siz bilan rozi bo’la olmayman") bo’lib, bu odab-axloq va muloqotning tarixiy rivojlanish bosqichlariga, shuningdek, nutq

Copyright © 2025 All rights reserved International Journal for Gospodarka i Innowacje This work licensed under a Creative Commons Attribution 4.0

etiketi qoidalarining saqlanishiga asoslangan. O’zbek tilida esa ushbu gap “Uzr, fikringizga qo’shila olmayman” deb tarjima qilinadi va qo’llanadi. Nutq etiketi hodisasining asosiy struktural belgisi – uning semantik ta’rifi bo’lib, nutq etiketi (har qanday til va madaniyat doirasida) tilni ishlatishning qoidalari va me’yorlaridan iborat tizim sifatida tushunilishi kerak. Bu tizim, tilning verbal vositalarini o’z ichiga olgan holda, til birliklarining funksional-semantik yiģindisi orqali aniqlanadi. U, o’z navbatida, til konstruksiyalarini va nutqning muayyan sharoitlar va vaziyatlardagi ishlatilishini belgilovchi nutq parametrlarini, etiketni, xulq-atvorni ta’riflaydi. Bular ijtimoiy, milliy-etnik, madaniy mavzularga oid talablarga asoslanadi, bu esa muvaffaqiyatli muloqot va nutq etiketining belgilangan talablar asosida amalga oshirilishini ta’minlaydi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Пост Эмили. Этикет / Э. Пост; Перевод с английского М. М. Гурвитс; редакция Элизабеты Л. Пост. М.: МАИК "Наука", 1996. 616 стр.
2. Путилкина Л. В., Релищский А. И. Сравнительный анализ формул речевого этикета в рассказах // Балтийский гуманитарный журнал. 2019. № 3 (28). С. 345-348.
3. Ричардс Одри. Концепция культуры в работах Малиновского // Культура. 2007. № 1. С. 150-174.
4. Соколова Н. Л. Английский речевой этикет: Монография / Н. Л. Соколова; Госкомитет по народному образованию СССР. М.: Издательство Международного университета дружбы народов, 1991. 90, [2] стр.
5. Соколова Н. Л. О значении компонентов единиц речевого этикета // Филологические науки. 2003. № 5. С. 95-105.
6. Соколова Н. Л. О системном характере речевого этикета // Филологические науки. 2005. № 1. С. 43-51.
7. Формановская Н. И., Шевцова С. В. Речевой этикет. Русско-английские соответствия. Руководство. М.: Высшая школа, 1990. 80 стр.
8. Формановская Н. И. Речевой этикет // Лингвистический энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1990. С. 413-414.

Copyright © 2025 All rights reserved International Journal for Gospodarka i Innowacje This work licensed under a Creative Commons Attribution 4.0